

PRAVNA I POLITIČKA ULOGA DRUŠTVA NARODA NAKON PRVOG SVJETSKOG RATA

Žarko Ćulibrk*

Fakultet za bezbjednost i zaštitu, Banjaluka

U radu se analizira pravna i politička uloga Društva naroda, razlozi za njegovo stvaranje, njegova uloga i značaj nakon Prvog svjetskog rata u uspostavljanju kolektivne bezbjednosti, a poseban naglasak dat je na uspjesima i neuspjesima te institucije. Tokom izrade rada korištene su različite metode – uglavnom metoda analize sadržaja, metoda komparativne analiza i metoda pregleda literature.

Cilj ovog rada je da se pokaže koliko je bilo značajno da se poslije Prvog svjetskog rata formira organizacija sa međunarodnopravnim subjektivitetom, ali i da se ukaže na prednosti i nedostatke rada te organizacije.

Ključne reči: *Prvi svjetski rat, Društvo naroda, međunarodni odnosi, krize*

Uvod

Međunarodni mir i bezbjednost ideal je ljudskog društva. Prva značajnija ideja o međunarodnoj kontroli sukoba i globalnom uspostavljanju mira javila se nakon Prvog svjetskog rata. Veliki broj žrtava, veliko stradanje civilnog stanovništva i ogromna materijalna šteta ubrzali su ovaj proces, te je stvoreno Društvo naroda – prva globalna međunarodna organizacija. U periodu svog postojanja Društvo naroda je imalo svojstvenu pravnu i političku ulogu na međunarodnom planu, bilježeći uspjehe i neuspjehe. Značajnu ulogu kao osnivač Društva naroda imala je tadašnja Kraljevina Jugoslavija. Na kraju, organizacija je ugašena, ne ispunivši glavni cilj – sprečavanje rata. Ipak, Društvo naroda postalo je temelj za uspostavljanje Organizacije ujedinjenih nacija nakon Drugog svjetskog rata. U ovom radu biće razrađena pravna i politička uloga Društva naroda poslije Prvog svjetskog rata.

Kratak istorijat Društva naroda

Društvo naroda (DN) ili Liga naroda (LN, engleski: *League of Nations*; francuski: *Société des Nations*) međunarodna je organizacija koja je bila osnovana poslije Prvog svjetskog rata. Predstavlja prvu međunarodnu organizaciju čiji cilj je bio uspostavljanje mira u

* Prof. dr Žarko Ćulibrk, culibrk.zarko@fbzbl.net

svijetu. Društvo naroda je osnovano 10. januara 1920. godine, kao ishod Pariske mirovne konferencije, kojom je okončan Prvi svjetski rat. Glavni ciljevi Društva naroda bili su sprečavanje rata, razoružanjem i uspostavljanjem kolektivne bezbjednosti, kao i rješavanje međunarodnih sporova putem pregovora i arbitraže.^{1, 2}

Osnivački ugovor kojim je osnovano Društvo naroda jeste Povelja Društva naroda. Potpisana je u Parizu 28. juna 1919, a stupila je na snagu 10. januara 1920. Konvenciju je potpisalo 10 zemalja, a kasnije su svoj potpis pridodali predstavnici još četiri države. Sjedinjene Američke Države, iako su potpisale Povelju, kasnije se nisu pridružile članstvu. Jedna od prvih deset zemalja potpisnica i osnivača Društva naroda bila je i Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca. U njeno ime povelju je potpisao tadašnji srpski diplomata Milenko Vesnić (Slika 1).

Slika 1 – Milenko Vesnić (Wikimedia)

Društvo naroda nikada nije imalo zvaničan simbol, jer pojedine zemlje nisu htjele da imaju bilo kakav nadnacionalni simbol iznad svojih nacionalnih simbola. Poluzvanična zastava (slika 2) koristila se od 1939. do 1941. i bila je kombinacija petokrake (pentagrama) i petougla (pentagona), koji su predstavljali pet kontinentata³ i pet rasa (po tadašnjoj antropološkoj podjeli američkog naučnika Karltona Kuna).⁴

Slika 2 – Zastava Društva naroda (FOTW)

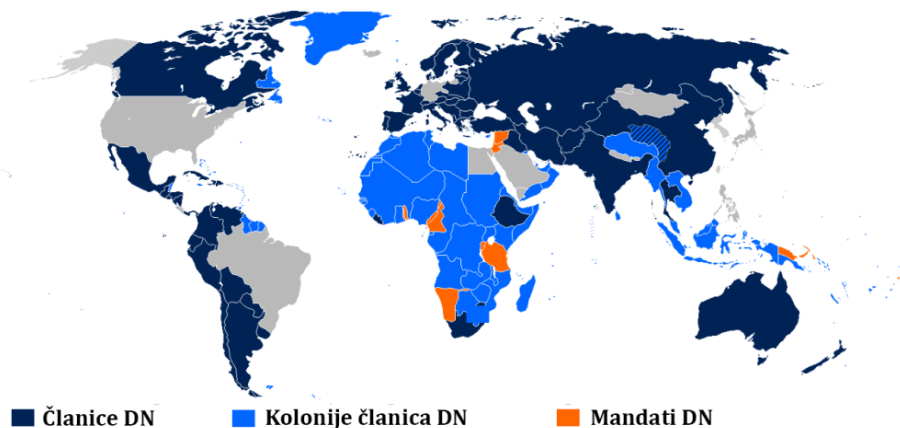
¹ Tomuschat, C.: *The United Nations at Age Fifty: A Legal Perspective*, Kluwer Law International, The Hague – London – Boston, 1995.

² Kennedy, D.: *The Move to Institutions*, *Cardozo Law Review*, Volume 8, Number 5, April 1987.

³ Evropa, Azija, Afrika, Amerika i Australija.

⁴ Kavkazoidi (bijela rasa – evropski narodi i narodi sjeverne Afrike, zapadne Azije i srednje Azije), kongoidi (crnci tamnije puti, u zapadnoj i srednjoj Africi), kapoidi (crnci svjetlije puti, u istočnoj i južnoj Africi), mongoloidi (žuta rasa – narodi istočne Azije, Sjeverne Amerike i Južne Amerike) i australoidi (tamnoputi narodi Okeanije i dijela Indije).

U vrijeme najveće ekspanzije (1934–35), Društvo naroda je imalo 58 zemalja članica (slika 3). Sjedište Društva naroda bilo je u Ženevi. Društvo naroda je raspušteno 20. aprila 1946. godine, a imovina ove organizacije prenesena je na Ujedinjene nacije.

Slika 3 – Članice Društva naroda 1934. godine (Vikipedija/Obrada autora)

Organizaciona struktura

Organizacionu strukturu Društva naroda činila su glavna i pomoćna tijela. Društvo se sastojalo od tri glavna tijela (Skupština, Savjet i Stalni sekretarijat) i od velikog broja pomoćnih tijela.^{5, 6}

Skupština (*Assembly*) sastojala se od predstavnika svih država članica. Jedna država je mogla imati najviše tri predstavnika u Skupštini, ali je pri tom imala pravo na samo jedan glas. Sjedište Skupštine bilo je u Ženevi. Skupština se sastajala jednom godišnje, u septembru. Posebne djelatnosti Skupštine bile su prijem novih članica, periodični izbor nestalnih članica Savjeta, izbor Savjeta sudija Stalnog suda za međunarodno pravo i nadzor nad budžetom.

Savjet ili Savjet Društva (*Council, League Council*) predstavljao je izvršni organ Društva naroda. U početku je imao četiri stalna člana (Ujedinjeno Kraljevstvo, Francuska, Italija i Japan) i četiri nestalna člana, da bi se taj broj mijenjao tokom vremena. Broj nestalnih članica Savjeta prvo je proširen na šest (1922), pa na devet (1926). Godine 1926. u Društvo naroda je primljena Njemačka, pa je ona postala peti stalni član Savjeta. Nakon što su Njemačka i Japan napustili Društvo naroda (1933), broj nestalnih članova povećan je na jedanaest. Godine 1934. u DN je primljen Sovjetski Savez, koji je postao stalni član Savjeta. SSSR je DN napustio 1938. Savjet se sastajao na vanrednim sjednicama, kada su to zahtijevale prilike, u prosjeku pet puta godišnje.

⁵ Čulibrk, Ž.: *Nadnacionalni sistemi bezbjednosti*, u Keserović, D. i Čulibrk, Ž.: *Sistemi bezbjednosti*, Fakultet za bezbjednost i zaštitu, Banjaluka, 2017, str. 99–100.

⁶ Northedge, F.S.: *The League of Nations: Its Life and Times, 1920–1946*, Holmes & Meier, New York, 1986.

Sekretarijat ili Stalni sekretarijat (*Secretariat, Permanent Secretariat*) bio je stručni organ koji su činili stručnjaci iz različitih oblasti (politike, ekonomije, kulture, administracije). Zadaci Sekretarijata bili su priprema potrebne dokumentacije za sjednice Skupštine i Savjeta, kao i pisanje izvještaja o održanim sjednicama i sastancima i drugim pitanjima iz nadležnosti DN. Sjedište Sekretarijata bilo je u Ženevi, a na njegovom čelu nalazio se generalni sekretar.

Organizacionu strukturu Društva naroda činila su i pomoćna tijela, od kojih su najvažnija bila Stalni sud za međunarodno pravo (*Permanent Court of International Justice*) i Međunarodna radnička organizacija (*International Labour Organisation*). Pored navedenih, u sklopu Društva naroda djelovala su i druga brojna pomoćna tijela.

Djelovanje Društva naroda

Nakon Prvog svjetskog rata, teritorije koje su oduzete poraženim silama Njemačkoj i Turskoj, povjerene su na upravljanje Društvu naroda. To su bili tzv. Mandati Društva naroda. Upravljanje ovim teritorijama povjereno je velikim silama, prije svega Ujedinjenom Kraljevstvu i Francuskoj.

Glavni zadaci Društva naroda bili su održavanje mira u svijetu i razoružanje. U suštini, Društvo naroda nije ispunilo svoje glavne zadatke, a u svom radu imalo je i uspjeha i neuspjeha.

Uspjesi Društva naroda

U svom radu, Društvo naroda se suočavalo sa različitim izazovima. Zadatak sprečavanja rata nekad je bio uspješno izvršavan i Društvo je bilježilo uspjehe. Među uspjehe Društva naroda ubrajaju se rješavanje Olandске krize, rješavanje problema Gornje Šlezije, pitanja Klajpede i Vilnjusa, rješavanje pitanja Hataja i Mosula, pitanje Sara.^{8, 9}

Olandska kriza (1917–1921) bila je vezana za status Olandskih ostrva. Olandska ostrva čini oko 6.500 ostrva, koja se nalaze u Baltičkom moru, između Finske i Švedske, na podjednakom rastojanju od obje ove zemlje (Slika 4). Olandska ostrva naseljava stanovništvo koje govori švedski jezik. Do 1809. ostrva su pripadala Švedskoj, kada

⁷ Pored navedenih, pomoćna tijela Lige naroda bila su Ekonomska i finansijska organizacija (*Economic and Financial Organization*), Zdravstvena organizacija (*Health Organization*), Stalna komisija za mandate (*Permanent Mandates Commission*), Transit, transport i komunikacije (*Transit, Transport and Communications*), Međunarodni komitet za intelektualnu saradnju (*International Committee on Intellectual Cooperation*), Stalni centralni odbor za opijum (*Permanent Central Opium Board*), Savjetodavni komitet za trgovinu ženama i djecom (*Advisory Committee on the Traffic in Women and Children*), Komisija za ropstvo (*Slavery Commission*), Komisija za izbjeglice (*Commission for Refugees*), Komisija za razoružanje (*Disarmament Commission*), Komitet za proučavanje pravnog statusa žena (*Committee for the Study of the Legal Status of Women*).

⁸ Čulibrk, Ž.: *Nadnacionalni sistemi bezbjednosti*, u Keserović, D. i Čulibrk, Ž.: *Sistemi bezbjednosti*, Fakultet za bezbjednost i zaštitu, Banjaluka, 2017, str. 100–102.

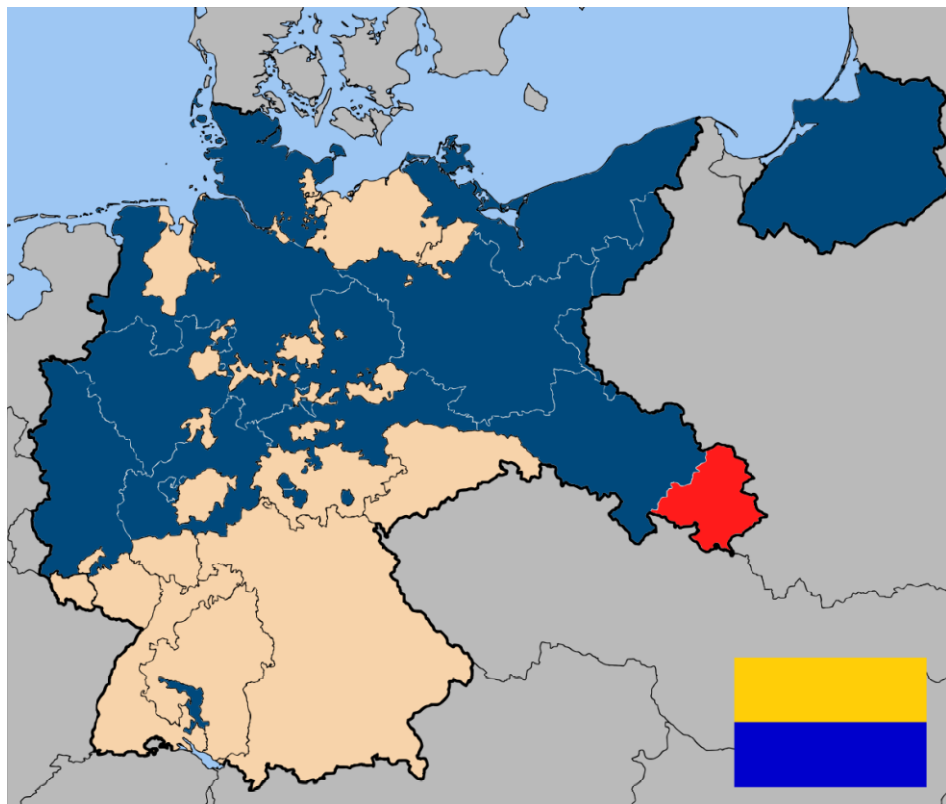
⁹ Northedge, F.S.: *The League of Nations: Its Life and Times, 1920–1946*, Holmes & Meier, New York, 1986; Scott, G.: *The Rise and Fall of the League of Nations*, Hutchinson, London, 1973.

ih je osvojila Rusija, koja je tada osvojila i Finsku. Godine 1917. Finska se (sa Olandskim ostrvima) odvaja od Rusije i dobiva nezavisnost. Stanovništvo Olandskih ostrva traži pripajanje Švedskoj, ali Finska ne pristaje na to, bivajući spremna da odvajanje Olandskih ostrva spriječi silom. Na kraju je ovo pitanje stavljeno na dnevni red Društva naroda, koje je u junu 1921. saopštilo da bi Olandska ostrva trebalo da ostanu dio Finske, da budu demilitarizovana i da se garantuju prava ostrvljana. Danas je na Olandskim ostrvima švedski jedini službeni jezik, dok su u ostatku Finske službeni jezici finski i švedski.

Slika 4 – Zastava i mapa Olandskih Ostrva (Vikipedija/ www.osterholm.net / Obrada autora)

Gornja Šlezija ili Gornja Šleska (slika 5) pokrajina je između Njemačke, Češke i Poljske. Do Prvog svjetskog rata Gornja Šlezija je bila dio Pruske, a ovo područje svojatala je Poljska, što je bio jedan od razloga za Prvi šleski ustanak (1919) i Drugi šleski ustanak (1920). Mirovnim ugovorom je bilo određeno da se nakon rata održi referendum, na kome će stanovništvo odlučiti kome će Gornja Šleska pripasti. Na referendumu, u martu 1921. godine, pobijedila je pronjemačka opcija, što je dovelo do Trećeg šleskog ustanka (1921). Problem Gornje Šleske delegiran je Društvu naroda, koje je predložilo da se Gornja Šleska podijeli između Poljske i Njemačke, sa čime su se saglasile obje zemlje.

Slika 5 – Zastava i mapa Gornje Šleske u okviru Pruske (Vikipedija/Obrada autora)

Klajpeda i Vilnius su gradovi u Litvaniji. Klajpeda (njem. *Memel*) baltički je grad koji je do Prvog svjetskog rata bio dio Pruske, tj. njene pokrajine Istočne Pruske (slika 6). Versajskim sporazumom je određeno da dobije status slobodnog grada, kao i Gdanjsk, te je postao Mandat Društva naroda. Na upravljanje je povjeren Francuskoj. Sa ovom odlukom se nije slagala Litvanija. Oko 25% stanovništva oblasti Klajpede činili su Litvanci, koji su, za razliku od ostatka Litvanije, u ovoj oblasti pretežno protestanti. Litvanija je prije svega željela luku na Baltičkom moru. Litvanske aspiracije dovele su do Klajpedskog ustanka (1923) litvanske manjine, kojoj su pomogle litvanske snage. Ustanak nije naišao na čvršći otpor njemačke policije i francuske uprave. Ustanici su zahtijevali pripajanje Litvaniji. Liga naroda je ovo prihvatila kao svršen čin. Godine 1924. između Litvanije i stalnih članica Savjeta potpisana je Klajpedska povelja kojom je ovoj oblasti data autonomija u okviru Litvanije, što se može smatrati uspjehom Društva naroda. Ipak, Klajpedu je, pod prijetnjom sile, Litvanija predala Njemačkoj 1939. godine.

Slika 6 – Zastava i mapa Memela (Vikipedija/Obrada autora)

Vilnius (Vilna) glavni je grad Litvanije. Nakon raspada Ruske Imperije, Litvanija je 1918. godine proglasila nezavisnost. Nakon toga ušla je u sukob sa Sovjetskom Rusijom, koju je zanimalo područje Baltika. Godine 1920. potpisan je Moskovski mirovni ugovor između Litvanije i Sovjetske Rusije, čime je Rusija priznala nezavisnost Litvanije, u čijem je sastavu i grad Vilnius. To nije prihvatila Poljska, budući da su većinu stanovništva u ovom gradu činili Poljaci, te je obnovljen Poljsko-litvanski rat (1919–1920). Ovo je dovelo do pobune Prve litvansko-bjeloruske pješadijske divizije poljske vojske, na čelu sa generalom Lucijanom Želigovskim, koji je umarširao u Vilnius i proglasio Republiku Srednju Litvaniju (slika 7). Srednja Litvanija je 1922. pripojena Poljskoj. Godine 1923. ovo je potvrdilo Društvo naroda. Litvanija u početku nije prihvatila ovu odluku, te je između Poljske i Litvanije uslijedilo stanje „ni rata, ni mira“, ali je 1938. godine Litvanija uspostavila normalne odnose sa Poljskom i *de facto* priznala odluku Društva naroda.

Slika 7 – Zastava i mapa Srednje Litvanije (Vikipedija/Obrada autora)

Hataj je pokrajina u Turskoj, na obali Sredozemnog mora. Nakon Prvog svjetskog rata, Ankarskim ugovorom između Francuske i Turske, u dijelu sandžaka Alep (dio vilajeta Alep), na području bivših turskih kaza Aleksandrete (Iskenderuma) i Antiohije (Antakije) formiran je Sandžak Aleksandrete, koji je 1923. pripojen državi Alep (Alepo). Inače, nakon poraza Osmanskog Carstva, Francuska je 1923. godine dobila mandat da upravlja Sirijom. Sandžak Aleksandrete je bio dio Sirije koji je bio je naseljen brojnom turskom manjinom, pa su mu Francuzi, uz saglasnost Društva naroda, dali autonomiju. Godine 1938. održani su izbori za skupštinu sandžaka, na kojima su vlast uzeli Turci, bez obzira što su bili manjina. Za vrijeme izbora, hiljade turskih građana je prelazilo granicu i registrovalo se za glasanje. U septembru 1938. Sandžak Aleksandrete je promijenio ime u Država Hataj (slika 8). Hataj je ostao pod zajedničkim nadzorom Francuske (u ime DN) i Turske, do njegovog prisajedinjenja Turskoj u junu 1939. Sirija ovu aneksiju nije priznala.

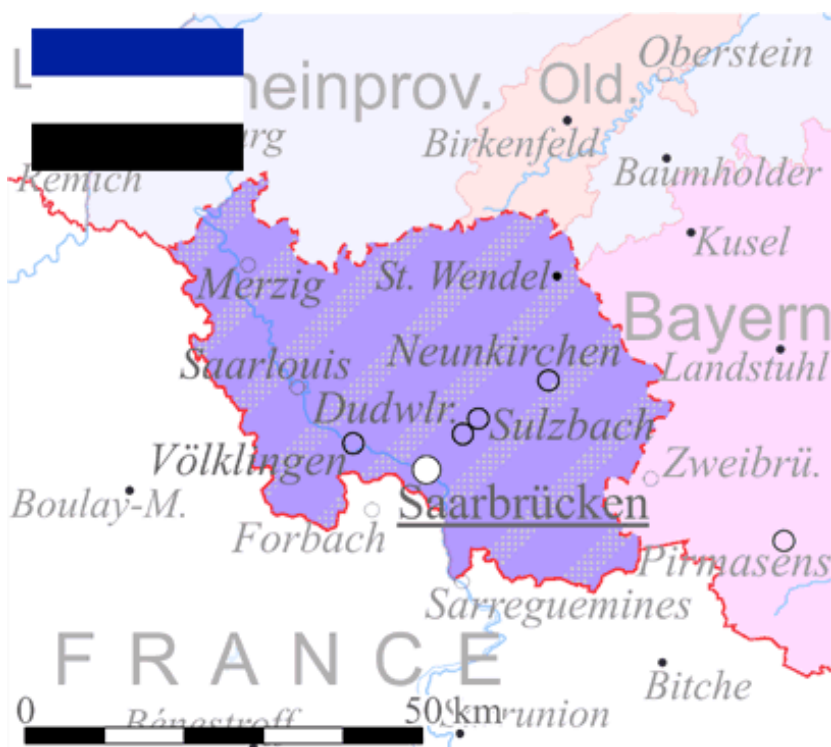
Slika 8 – Zastava i mapa Države Hataj (Vikipedija/Daily Mail/Obrada autora)

Mosul je grad i pokrajina u sjevernom Iraku. Nakon poraza Osmanske Carevine, Britanija je od Društva naroda dobila mandat da upravlja ovim područjem, koje je pripalo Iraku, a koje su većinom naseljavali Kurdi, uz značajan broj Asiraca, koji su bili hrišćani. Turska je tražila da se njoj dodijeli područje bivšeg vilajeta Mosul (koje su činili sandžaci Mosul, Kirkuk i Sulejmanija), pa je Društvo naroda formiralo komisiju, čiji je zadatak bio da donese konačnu odluku o Mosulu (slika 9). Komisija je 1924. godine poslata na teren i utvrdila je da stanovništvo ne želi pripadati ni Turskoj niti Iraku. Ipak, kada bi morali izabrati, birali bi Irak. Komisija je 1925. godine donijela odluku da se Mosul dodijeli Iraku, a Turska je ovu odluku prihvatila 1926. godine.

Slika 9 – Mapa Mosula (Vikipedija)

Sar, Sarland ili Posarje (Saar, Saarland) njemačka je savezna država. Nakon Prvog svjetskog rata Posarje je formirano od dijelova Pruske i Porajnja i stavljeno je pod upravu Društva naroda (slika 10). Mandat je dat Britancima i Francuzima. Versajskim sporazumom je određeno da se nakon petnaest godina održi referendum da li će ovo područje pripasti Njemačkoj ili Francuskoj. Referendum je održan 1935. godine, a oko 90% izašlih glasalo je da se Sar pripoji Njemačkoj. Rezultate referenduma odobrilo je Društvo naroda.

Slika 10 – Zastava i mapa Posarja (Vikipedija/Obrada autora)

Neuspjesi Društva naroda

Osim uspjeha, Društvo naroda je zabilježilo i nekoliko značajnih neuspjeha. U ovim slučajevima Društvo nije uspjelo spriječiti ratne sukobe i stradanja koja su se desila. U neuspjehe Društva naroda možemo svrstati Mandžurski incident, Drugi talijansko-etioipski (abisinijski) rat i Španski građanski rat.^{10, 11}

Mandžurski incident (1931–1932) desio se nakon miniranja pruge u južnoj Mandžuriji, u septembru 1931. Pruga je minirana na području koje su kontrolisali Japanci, a koje su osvojili i oduzeli od Rusa nakon Rusko-japanskog rata (1904–1905). Japanci su za ovo optužili Kinu, a stvarni krivci bili su pripadnici japanske vojske, koji su htjeli izazvati reakciju Japana. Nakon ovog incidenta uslijedila je japanska invazi-

¹⁰ Čulibrk, Ž.: *Nadnacionalni sistemi bezbjednosti*, u Keserović, D. i Čulibrk, Ž.: *Sistemi bezbjednosti*, Fakultet za bezbjednost i zaštitu, Banjaluka, 2017, str. 102.

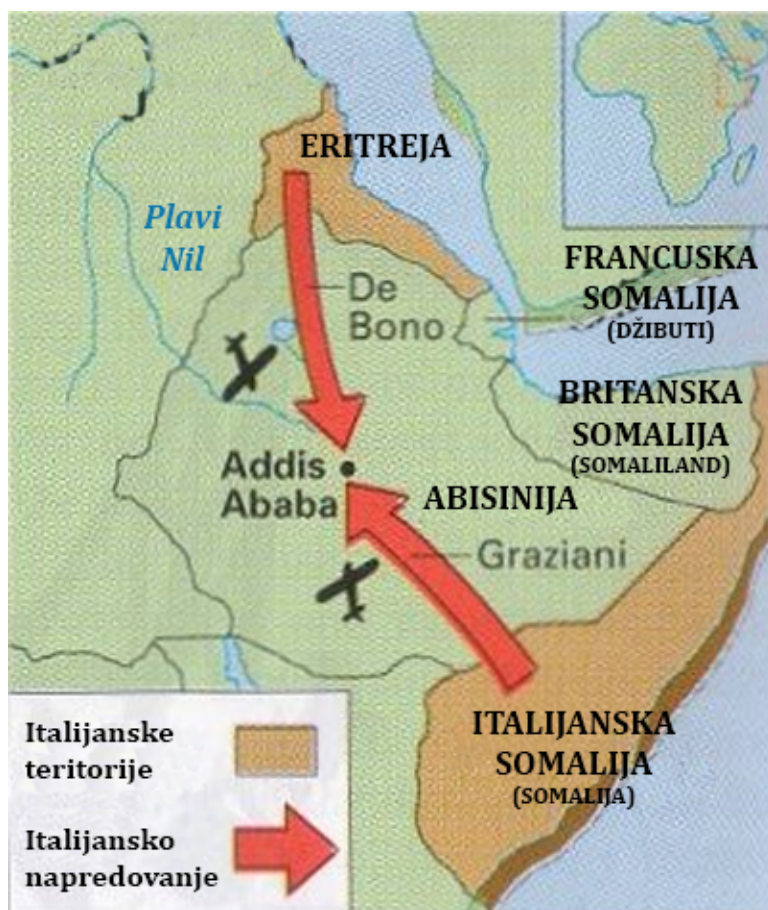
¹¹ Northedge, F.S.: *The League of Nations: Its Life and Times, 1920–1946*, Holmes & Meier, New York, 1986; Scott, G.: *The Rise and Fall of the League of Nations*, Hutchinson, London, 1973.

ja Mandžurije. Društvo naroda je 1933. godine donijelo odluku da Japan mora napustiti Mandžuriju. Japan se povukao iz Društva naroda, a na prostoru Mandžurije proglašena je država Mandžukuo, koju su priznale Njemačka i Italija (slika 11).

Slika 11 – Zastava i mapa Mandžukua (Vikipedija/Obrada autora)

Drugi italijansko-etioipski rat ili Drugi italijansko-abisinijski rat (1934–1935) počeo je invazijom italijanskih trupa na Etiopiju (Abisiniiju), a završen je u maju 1936. (slika 12). Tokom rata, italijanska vojska je koristila hemijsko oružje. Društvo naroda osudilo je invaziju i uvelo je ekonomske sankcije, ali one nisu podrazumijevale zabranu trgovine naftom i zabranu plovidbe kroz Suecki kanal. Italijani su iz Etiopije istjerani 1941. godine.

Slika 12 – Mapa invazije Italije na Etiopiju (World War II Wiki/Obrada autora)

Španski građanski rat (1936–1939) vodio se u Španiji i njenim kolonijama između republikanaca (španskih ljevičara, pristalica Druge Španske republike) i nacionalista (španskih desničara, konzervativaca i antikomunista), koje je predvodio general Francisco Franco (slika 13). Rat je počeo nakon što je španska vojska izvršila državni udar i zbacila izabranu ljevičarsku vladu Druge Španske republike. To je dovelo do građanskog rata. Nacionaliste su pomagali nacistička Njemačka i fašistička Italija, dok je republikancima pomoć pružao Sovjetski Savez, koji je organizovao slanje dobrovoljaca. Republikanci (tj. legalni predstavnici Španije) tražili su od Društva naroda da interveniše i spriječi sukob, ali Društvo naroda po tom pitanju nije ništa učinilo. S druge strane, Društvo naroda je zabranilo slanje dobrovoljaca u Španiju, ali nisu imali mehanizme da to spriječe. Republikanci su naročito jaku podršku imali u Baskiji i Kataloniji. Nacionalisti su pobijedili, a Franco je bio na vlasti do 1975. godine.

Slika 13 – Mapa Španije 1936. godine (Vikipedija)

Zaključak

Postojanje globalnih međunarodnih institucija značajna je karika u uspostavljanju svjetskog mira i bezbjednosti. Ponekad te institucije nemaju uspjeha u svom djelovanju, ali često uspiju riješiti značajne međunarodne probleme. Društvo naroda nije uspjelo spriječiti Drugi svjetski rat, a imalo je i drugih neuspjeha. Ipak, Društvo naroda je imalo i nekoliko značajnih uspjeha i igralo je važnu političku i pravnu ulogu u svijetu nakon Prvog svjetskog rata. Društvo naroda je postalo temelj za Organizaciju ujedinjenih nacija, koja je osnovana nakon Drugog svjetskog rata, a mnoge institucije Društva naroda nastavile su funkcionisati pod okriljem UN. Uloga OUN, kao nasljednice Društva naroda, veoma je važna, bez obzira na pokušaje da se ona derogira.

Kao zemlja pobjednica u Prvom svjetskom ratu, Srbija (tj. Jugoslavija kao njen pravni nasljednik) postaje jedan od osnivača Društva naroda. Takođe, kao zemlja pobjednica u Drugom svjetskom ratu, Jugoslavija je bila i jedan od utemeljitelja Organizacije ujedinjenih nacija. To je važna činjenica koju ne bi trebalo zaboraviti.

Literatura

[1] Ćulibrk, Ž.: *Nadnacionalni sistemi bezbjednosti*, u Keserović, D. i Ćulibrk, Ž.: *Sistemi bezbjednosti*, Fakultet za bezbjednost i zaštitu, Banjaluka, 2017.

[2] Kennedy, D.: *The Move to Institutions*, *Cardozo Law Review*, Volume 8, Number 5, April 1987.

[3] Keserović, D. i Ćulibrk, Ž.: *Sistemi bezbjednosti*, Fakultet za bezbjednost i zaštitu, Banjaluka, 2017.

[4] Northedge, F.S.: *The League of Nations: Its Life and Times, 1920–1946*, Holmes & Meier, New York, 1986.

[5] Scott, G.: *The Rise and Fall of the League of Nations*, Hutchinson, London, 1973.

[6] Tomuschat, C.: *The United Nations at Age Fifty: A Legal Perspective*, Kluwer Law International, The Hague – London – Boston, 1995.